

**V. CONTINUÏTAT DE POMPEU FABRA
EN LA NORMATIVA ACTUAL**

**ALGUNES ALTERACIONS EN LA JURISPRUDÈNCIA
DE FABRA**

ALBERT JANÉ I RIERA,

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

És Joan Coromines qui, en el seu text sobre l'ús de les preposicions *per* i *per a*, diu que encara que Fabra sobre diversos aspectes de l'ús d'aquestes preposicions no va «legislar», sí que podem dir que va deixar jurisprudència. Això mateix que deia Coromines a propòsit d'un aspecte determinat de la llengua, ho podem fer extensiu a molts altres casos concrets, en què la jurisprudència del mestre ajuda a completar la seva legislació. En definitiva, la jurisprudència de les obres normatives i, d'una manera més general, la que contenen les obres dels bons lingüistes i els bons escriptors, és un dels elements que configuren, imprescindiblement, el que en diem la llengua literària. En el cas de Fabra, a partir d'un profund coneixement de causa, se'n pot discrepar, però el que no es pot fer, si un aspira a dir-hi la seva, és ignorar-la.

Em referiré, concretament, a les definicions i als exemples del seu *Diccionari general de la llengua catalana*, de l'any 1932, suara reeditat, en edició facsímil, en el marc de les seves *Obres completes*, dirigides pel recordat Joan Solà i per Jordi Mir, reedició ignorada per un d'aquests que s'estimen més parlar de les coses que s'haurien de fer que no pas de les coses que realment es fan. I en aquestes definicions i aquests exemples podem poar una abundant jurisprudència gramatical no sempre explícita en les seves obres gramaticals, jurisprudència que a vegades no es troba reflectida exactament en obres posteriors a Fabra que, en una certa mesura, en són necessàriament tributàries. En alguns casos, de fet, la major part, una estructura diferent, o una nova concepció de la matèria exposada en cada cas, ha comportat l'eliminació d'aquella lliçó que, d'una manera indirecta, es desprenia d'una definició o d'un exemple d'ús. Però en algun cas concret es posa clarament en evidència un desacord amb aquella lliçó, que es resol, simplement, amb una definició diferent o amb el canvi o l'eliminació d'un exemple.

EL PRONOM *ES* SUBJECTE IMPERSONAL

Fabra, en totes les seves obres, va fer un ús normal, és a dir, molt freqüent, del pronom *es* per a indicar que l'acció del verb s'atribueix a una persona indeterminada, en les construccions anomenades passives pronominals o passives reflexes. Els prejudicis contra aquestes construccions, que havien arribat a ser molt forts, no han minvat del tot. A vegades fa ben bé l'efecte que el desafecte que motiven ve determinat pel fet que representarien un perill, que caldria evitar, per la pervivència del seu concurrent, el pronom *hom*, tan característic de la nostra llengua. Però Fabra, que era un decidit partidari de la reintroducció del pronom *hom*, no hi va veure mai aquesta confrontació. I és justament en el seu *Diccionari* on trobem una lliçó realment esplèndida, que potser no tothom ha sabut copsar, d'aquesta visió global de la llengua, d'exposició, a través simplement de l'ús normal, de la validesa de diverses solucions concurrents. Em refereixo a les definicions dels adjectius derivats de verbs per mitjà dels sufixos *-able* i *-ible*, com *governable* o *dirigible*. Recorre, en aquestes definicions, deixant de banda alguns casos especials, a quatre solucions diferents: el pronom *es*, el pronom *hom*, la veu passiva i la frase «susceptible (o bé capaç) d'ésser» més participi passat.

Així, *abolible* és «que es pot abolir», *abonable* «que hom pot abonar», *abrogable* «que pot ésser abrogat» i *aclimatable* «susceptible d'ésser aclimatat». I aquestes quatre construccions van alternant al llarg de tota l'obra, sense que s'hi pugui apreciar cap norma de distribució, talment com si Fabra ens volgués indicar que donava per bones i intercanviables les quatre frases, i ens induís, sense dir res, a fer com ell: a alternar-les sàviament i no prescindir inútilment de cap.

Però cal assenyalar que la definició que trobem més utilitzada, i de bon tros, és la que es val de la passiva pronominal, que cap al final de l'obra arriba a ésser gairebé exclusiva. En canvi, els grans repertoris lexicogràfics posteriors tendeixen a preferir altres solucions, molt especialment la veu passiva, sense que es pugui endevinar si es va obeir a algun criteri preestablert. Concretament, el *Diccionari de la llengua catalana*, de l'Institut d'Estudis Catalans, és a dir, el DIEC2, i el del mateix títol d'Enciclopèdia Catalana, si al principi seguien el Fabra força regularment, a mesura que l'obra avança se'n van apartant gradualment. Així, la solució de la passiva pronominal, que es troba en quaranta-sis articles de la lletra *p*, només s'ha mantingut en cinc articles del DIEC2 (*pagable*, *panificable*, *per-torbable*, *plantable* i *prescindible*) i en tres de la GEC (*perdible*, *permutable* i *prestable*). La solució més usual és la de la veu passiva, és a dir, *pot ésser* + participi passat, en algun cas les frases començades amb els adjectius *digne*, *capaç* o *susceptible*, i, molt rarament, el pronom *hom*.

Un cas especial i curiós és el de l'impagable *Diccionari de la rima*, de Francesc Ferrer i Pastor, perquè al principi de l'articulat s'inclina principalment per la veu passiva i més endavant canvia de preferència i es decideix clarament per la passiva pronominal.

Mereix una atenció especial, pel que fa al pronom *es* fent de subjecte impersonal, el seu ús combinat amb un pronom acusatiu, que ha merescut moltes reserves i fins tot condemnes severes d'alguns gramàtics. De fet, l'únic cas en què la llengua, no els tractadistes sinó la mateixa llengua, rebutja decididament aquesta combinació és quan el pronom acusatiu és el neutre *ho*. Però de la combinació amb els altres pronoms en trobem ocurrencies en bons escriptors, des de Verdaguer fins a Joan Triadú, passant per Joaquim Ruyra i Carles Riba. I en el *Diccionari* de Fabra n'hi ha exactament sis: *bordada* 'Camí que fa la nau quan [...] se la fa avançar decantant-se'; *any de comiat* dins l'article *comiat*: 'Any de temps que es dona al masover quan se'l treu de la masia'; *desencorralar* 'Treure el bestiar del corral (on se'l té encorralat)'; *topall* 'Sortint d'un vagó proveït d'una molla per on se'l fa topar amb un altre vagó'; *tot* 'Usat adverbialment, se'l fa, però, generalment concordar amb l'adjectiu que modifica', i *trepant* 'Instrument perforador disposat de manera que se'l pot fer pujar i baixar'. Crec que és un magnífic exemple de jurisprudència fabriana sobre un punt especialment controvertit. Ara bé, de les sis ocurrencies indicades només dues, les dels articles *bordada* i *topall*, s'han mantingut en el DIEC2, però han desaparegut totes sis en el diccionari d'Enciclopèdia Catalana.

EL PRONOM FORT *ELL* (I FLEXIÓ) REFERIT A INANIMATS

Diversos tractadistes qualificats, entre ells, per exemple, el desaparegut Jaume Vallcorba i Rocosa, han condemnat, sovint categòricament, l'ús dels pronoms forts de tercera persona referits a inanimats, tot i que ells mateixos, inadvertidament, no hagin deixat de recórrer-hi ara i adés. El motiu d'aquesta condemna s'ha basat moltes vegades en el fet que hi ha un cert nombre de construccions amb aquest pronom usades indegudament en lloc de construccions equivalents resoltes amb els pronoms dits adverbials, però aquest ús alternatiu no sempre és possible, ni fins tot recomanable. El diccionari Fabra defineix *ell* d'una manera molt simple: «És el pronom personal de tercera persona». Però és un fet positiu que en les definicions i els exemples d'aquesta mateixa obra se'n poden trobar, pel cap baix, dues-centes ocurrencies. En les entrades dels articles que comencen amb la primera lletra de l'alfabet n'hem trobat no menys de vint-i-tres, que es mantenen gairebé totes elles en el DIEC2, incrementades amb algunes més, que corresponen a noves entrades o noves accepcions. En canvi, en el diccionari d'Enciclopèdia Catalana, obeint sens dubte a una idea determinada, d'aquestes vint-i-tres ocurrencies del Fabra només se n'hi han mantingut dues, que corresponen als articles *anyoc* 'Redol de coses agafades entre elles' i *arrossegat* 'Alguna cosa penjar tocant una part d'ella a terra'. Fins i tot un mot com *axioma*, definit usualment 'Veritat que es demostra per ella mateixa', té en aquest diccionari la definició següent: 'Proposició indiscutida, admesa per tothom'.

152

EL *QUE* REFERIT A PERSONES

L'ús del conjunt *el que* de les oracions relatives substantives referit a persones, és a dir, en lloc de *qui* o *el qui*, també ha estat objecte de moltes reserves, sovint obligadament matisades a causa d'un ús molt general, que inclou el de bons escriptors. El diccionari Fabra recorre sistemàticament a *el qui* en les definicions de substantius derivats de verbs que designen la persona que realitza la seva acció, i en el conjunt de l'obra. Però en aquest ús sistemàtic, gairebé general, es poden observar algunes excepcions que potser haurien d'incloure a atenuar el rigor amb què a vegades es condemna l'ús de *el que* com a equivalent de *el qui*. Així, *estanyador* hi és definit 'El que té per ofici estanyar' i *llogrer* 'El que presta amb usura'. I n'hi ha uns quants exemples més en els articles *aprenent*, *allargar*, *amortitzar*, *batzegada*, *curialitat*, *pagès* (amb la variant *aquell que*), etc. Tant en el DIEC2 com en el diccionari d'Enciclopèdia Catalana, obeint a les pressions extralingüístiques que tots coneixem i patim, s'ha substituït sistemàticament tant *el qui* com *el que* per *persona que* en tots els casos en què el mot designa qui realitza l'acció del verb. En tots els altres casos que tenim anotats, que no deuen ser pas tots, en el DIEC2 s'ha mantingut *el que* (o *aquell que*) en *allargar* 'La cua dels que esperaven s'anava allargant'; *curialitat* 'Entre els que volen usar de curialitat és costum que [...]', *esquerp* '[...] que es mostra irritable amb els que s'hi acosten', i en el diccionari d'Enciclopèdia Catalana solament en aquest. Notem, així, per exemple, que en

lloc de 'Fer com aquell que no entén una cosa', que llegim al Fabra com a definició de la frase feta *fer el pagès*, en els altres dos repertoris que comentem tenim 'Fer com aquell qui no entén una cosa'.

DIR-NE I DIR-SE'N

En l'article *dir* del diccionari Fabra hi ha una informació preciosa. És la que es desprèn de dos simples exemples: *D'això jo en dic covardia* i *Com se'n diu de ciutat en anglès?* Però, i això és el que importa, sense cap coma, ni en una frase ni en l'altra. Aquesta absència de comes ens indica clarament la lexicalització completa, perfeta, realitzada del tot, del pronom *en*, la qual ha originat *dir-ne* i *dir-se'n*, fenomen anàleg al de *anar-se'n* i *haver-hi*. I per tant, hem de considerar que així com no hi ha pleonasma en *Se'n va de casa* i *A casa no hi ha ningú* tampoc no n'hi ha en *d'això en dic covardia* i *com se'n diu de ciutat en anglès*, i que, per tant, la coma no hi seria de rigor sinó en el cas d'una oració emfàtica, amb un element focalitzat. Aquests dos exemples del Fabra es mantenen exactament en el DIEC2, és a dir, sense cap coma, però, en canvi, els redactors del diccionari d'Enciclopèdia Catalana, influïts per un exagerat prejudici contra el pleonasma, abans molt usual, però també combatut, no sempre amb elegància i encert, d'una banda van suprimir radicalment *dir-se'n*, que no devien considerar legítim, i van introduir una coma en l'exemple de la covardia. És a dir, van escriure *D'això, jo en dic covardia*, amb una coma després de *d'això*, amb què van obtenir un resultat sens dubte correcte però amb una alteració del significat. I amb què eliminaven una esplèndida lliçó sintàctica.

153

NO ARRIBARÀ FINS EL DIA VUIT

No tothom està d'acord que en certes frases sigui admissible l'ús de la preposició composta *fins a* reduïda a *fins*, és a dir, sense la preposició àtona, davant de certs sintagmes adverbials amb valor temporal: *fins al matí*, *fins a l'any que ve*. Però en el diccionari de Pompeu Fabra, a l'article *vuit* n'hi ha un exemple claríssim: *No arribarà fins el dia vuit*, és a dir, *el* amb *e*, que, en principi, podem considerar que avala aquest ús: la jurisprudència de Fabra! No tothom ho ha vist així, i cal admetre que sempre hi ha la possibilitat d'un lapsus, d'una distracció, però també cal recordar que les edicions posteriors del Fabra, amb la intervenció de la plana major de la correcció lingüística del moment (Coromines, Aramon, Riba, Miracle, Bardagí) la solució amb l'article simple, no contracte, es manté. El fet és que aquest preciós exemple va ser canviat en el DIEC2 per *No arribarà fins al dia vuit*, amb *a*, i eliminat del diccionari d'Enciclopèdia Catalana. Eliminació, en aquest cas, que no deixa de sorprendre, perquè en la Gran Enciclopèdia, les ocurrencies de *fins* més article definit simple, sense contracció, no hi són pas escasses. S'hi creu endevinar un criteri de distribució que sembla acceptable, però amb nombroses inconseqüències al llarg de l'obra.

És clar que una lectura atenta i perspicax del Fabra ha de permetre més mostres de la seva jurisprudència, que potser no sempre s'han mantingut inalterades en obres que poc o molt en deriven. Penso, per exemple, en l'expressió *d'una manera* més adjectiu, usada sistemàticament en les definicions dels adverbis de manera en *-ment*, que avui veiem tan sovint reduïda a *de manera*, o en la frase verbal *estar a punt*, amb una dotzena ben bona d'ocurrències en aquest diccionari, que molts canviem, potser per ultracorrecció, en *ésser a punt*, però és clar que la sistematització i organització d'aquestes possibles alteracions és àrdua i difícil. La reflexió global és que aquesta lectura atenta de l'obra magistral de Fabra, que ara tenim venturosament al nostre abast, contra el que algú ha propalat públicament (no sé si ja ho havia dit), ha de ser sempre d'un gran profit, d'una gran utilitat.

He dit.